

THEMA 50 - SCHIJNGRAVEN 6

niet alles is wat het lijkt

Er zijn graven zonder grafteken, maar er zijn ook graftekens zonder graf: schijngraven. Een grafteken is de algemene aanduiding voor iedere vorm van een materieel herinneringsteken, dat (meestal) op een individueel graf staat of ligt. Het woord grafmonument wordt ook vaak gebruikt, maar zoals het woord het al zegt, gaat dat grafteken meer de monumentale kant op.

Bij schijngraven kan het gaan om graftekens, die echt gebruikt zijn, maar nu niet meer *in situ* staan, maar bv. in een museum. Het kan gaan om graftekens die nog niet in gebruik zijn, maar op een voorbeeldveld staan. Het kan gaan om nepbegravingplaatsen, zoals in pretparken. Of het gaat om cenotafen (letterlijk: leeg graf). Over dit fenomeen en de vormen daarvan gaat dit thema.

DEEL 6 - SYMBOLISCHE GRAVEN, PSEUDO CENOTAFEN EN FILMGRAVEN

SYMBOLISCHE GRAVEN

Er zijn veel soorten schijngraven ofwel graftekens zonder graf: museale graven, pseudograven, nepgraven en cenotafen. En dan zijn er ook nog symbolische graven. Je zou het cenotafen in de openbare ruimte kunnen noemen, want op een enkele uitzondering na vind je symbolische

graven niet op begraafplaatsen.

Symbolische graftekens worden vaak opgericht op plekken waar iemand door ongeluk of moord is overleden. Of ze worden, al of niet tijdelijk, geplaatst als herinnering, herdenking of waarschuwing. Hieronder een aantal voorbeelden.

tijdelijk opgestelde symbolische graftekens

Veel symbolische graftekens worden tijdelijk geplaatst, soms zelfs maar één dag, zoals op 16 april 2015 toen Amnesty International honder-

den 'graftekens' op Plein in Den Haag plaatste om 3.500 bootvluchtelingen te herdenken, verdronken bij hun overtocht vanuit Noord-Afrika.

Amnesty International plaatst honderden grafstenen op het Plein in Den Haag om de mensen te herdenken die dit jaar bij hun oversteek naar Europa zijn verdronken. foto Martijn Beekman/ANP

Bermmonumenten worden als gedenkteken door nabestaanden opgericht op de plek waar iemand dodelijk is verongelukt. De meeste bermmonumenten, waarvan de vormgeving heel vaak uit kruisjes of (mini)graftekens bestaat, zijn tijdelijk. Gemeentelijke, provinciale of landelijke regels, afhankelijk van het soort weg, staan een

periode van drie tot vijf jaar toe, maar gedogen vaak een langere periode.

In Frankrijk en Duitsland kom je langs (snel)wegen wegtekens tegen met of zonder namen van verongelukten of wegkruisen als waarschuwing voor mogelijke dodelijke ongevallen.

Randy

Xavier

Kevin

A2 - Niedersachsen

permanent opgestelde symbolische graftekens

Een aantal bermmonumenten houdt het langer vol. Soms krijgt een tijdelijk schijngraf-monument op de plek waar iemand is overleden of vermoord een permanente status.

In de bossen bij Oirschot staat een gedenkenskruis op de plaats waar op 4 juni 1838 de 16-jarige Italiaan marskramer Giovanni Castione werd vermoord om een paar centen. Het kruis op de plaats delict is een paar keer vervangen, voor het laatst in 1987.

In Woensel, in het noorden van Eindhoven, staat nu midden tussen de bebouwing een 'grafteken' uit erkentelijkheid jegens piloot Louis Buelens met de verklarende tekst: *Op 28 januari 1960 vond de Belgische piloot Louis Buelens dicht bij*

deze plaats de dood na een heldhaftige poging om zijn boven Eindhoven defect geraakte straaljager buiten de bebouwing te doen landen.

Op het Wenceslasplein in Praag werd spontaan een symbolisch graf opgericht voor Jan Palach na zijn zelfverbranding in Praag op 16.01.1969 uit protest tegen de bezetting van Tsjecho-Slowakije door de Warschaupacttroepen als antwoord op de Praagse Lente van 1968. Minder bekend is Jan Zajíc, die zich een maand later ook in brand stak om dezelfde reden. Later is het eenvoudige monument vervangen door een 'verbrand' houten kruis. Aangrijpend is ook zijn echte graf op begraafplaats Olšany met het bronzen grafteken van een verbrand menselijk lichaam.

Giovanni Castione

Louis Buelens

Jan Palach - symbolisch graf

Jan Palach - echt graf

symbolische graf op een begraafplaats: Imre Nagy

Parijs
Cimetière de Père Lachaise
symbolisch graf
(divisie 44)

Op Père Lachaise bevindt zich het symbolische graf van Imre Nagy (1896 -1958), die premier was ten tijde van de Hongaarse Opstand in 1956, die werd neergeslagen door troepen uit de Sovjet-Unie. Nagy en andere kopstukken werden terdoodveroordeeld, terechtgesteld en in een verboden verre uithoek op veld 301 van Új Köztemető (Nieuwe Gemeentelijke Begraafplaats) in Boedapest begraven. Omdat Nagy werd doodgezwegen en zijn graf niet bezocht mocht worden, werd op Père Lachaise een cenotaaf voor hem opgericht met de tekst: *1958-1988 que cette terre française doit la tombe symbolique d'Imre Nagy*. In 1989 werd Imre Nagy gerehabiliteerd en onder enorme belangstelling in Boedapest 'herbegraven'.

Boedapest
Új Köztemető
echt graf
(veld 301)

symbolische begraafplaats: Putten

Putten. In het dorp Putten in Gelderland werd door een verzetsgroep een aanslag gepleegd op een auto van de Duitse weermacht, waarna op 1 oktober 1944 door de Duitse bezetters een razzia werd uitgevoerd, waarbij 659 mannen, het grootste deel van de mannelijke beroepsbevolking via Amersfoort werd afgevoerd naar concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg. In totaal kwamen 552 mensen om het leven. Ter herdenking aan de gebeurtenissen werd in 1948/49 een Herdenkingshof aangelegd, waarbij het zandstenen beeld 'Weduwe van Putten' uitkijkt over een symbolische begraafplaats, die is omgeven door beukenhagen. Daarbinnen liggen

tussen palmhaagjes zeshonderd lege plaatsen, die de laatste rustplaats verbeelden van de niet teruggekeerde mannen.

Op de sokkel van het beeld, dat in de volksmond het 'Vrouwtje van Putten' wordt genoemd, staat de tekst: *2 oktober 1944/ gewijd aan de nagedachtenis van de zeshonderd die niet terugkeerden/ En God zal alle tranen van hunne oogen afwischen/ Openb. 21 vers 4.*

Aan de overzijde van de weg ligt de Gedachtenisruimte Oktober 1944, gewijd aan de gebeurtenissen van 1 en 2 oktober 1944. De namen van de weggevoerde mannen staan als herinnering in steen gebeiteld.

Weduwe van Putten

Neuengamme. Het *Konzentrationslager Neuengamme* lag 18 km van Hamburg; nu heet het *KZ-Gedenkstätte Neuengamme*. Diverse monumenten op het terrein herinneren aan de 43.000 mensen die stierven door de onmenselijke omstandigheden in het kamp. Volgens de dodenboeken stierven er minimaal 3.500 Nederlanders, maar het moeten er meer geweest zijn. Daaronder waren ook veel mannen die na de razzia in Putten naar hier of naar een van de bui-

tenkampen van Neuengamme werden gedeporteerd.

Onder de monumenten bevindt zich naast de dramatische sculptuur *Der sterbende Häftling* ook de *Gedenksteen voor de Nederlandse slachtoffers uit Putten* met de tekst: *Ziet. Deze steen zal ons tot een teken zijn.*

Op een schijngrafveld liggen 'grafstenen' voor de verschillende nationaliteiten, die in het concentratiekamp zijn omgekomen.

Der Sterbende Häftling

Gedenkstein für die niederländische Opfer aus Putten

Nederlands 'grafveld'

PSEUDO CENOTAFEN

Soms kom je op een begraafplaats een beeld tegen dat achteraf geen grafbeeld blijkt te zijn en ook niet op een graf staat. Laten we het een pseudo cenotaaf noemen.

Parijs - Cimetière du Montparnasse: '*la séparation du couple*'

Op het Cimetière du Montparnasse in Parijs staat het dramatische marmeren monument *La séparation du couple* (de scheiding van het paar): een huilende jongeman neemt gedwongen afscheid van zijn geliefde, die hem vanonder een neerdalende grafsteen een laatste kushand toewerpt, terwijl de Dood haar meeneemt. Het is echter geen monument voor een dode. Het werk, toegeschreven aan de onbekende A. de Max, stond aanvankelijk in de Jardin du Luxembourg. Maar omdat velen het beeld te aanstootgevend vonden -meer vanwege het obscene dan vanwege het macabere-, werd het in 1965 overgebracht naar de vierde divisie op het Cimetière du Montparnasse.

Hamburg - Friedhof Ohlsdorf: '*Das Schicksal*' & '*Prophet und Genius*'

'*Das Schicksal*'

Aan de Westring staat '*Das Schicksal*', een Jugendstilbeeld in muschelkalk van Hugo Lederer, in de volksmond 'grausame Gräfin' genoemd. Het werd in 1905 vervaardigd voor de rijke Hamburger koopman Eduard Lippert. Hij had zijn jonge vrouw verloren, wilde om haar treuren en liet in zijn tuin een paviljoen bouwen, waarin dit beeld werd geplaatst, zodat hij niet naar de begraafplaats hoefde om te rouwen. De dood, hier in de gestalte van een doodsgodin met ontbloot bovenlichaam, sleept een jongeman en een meisje aan de haren achter haar aan. Het meisje heeft de ogen gesloten en heeft zich aan de dood overgegeven, maar de jongeman grijpt zich nog aan het leven vast. Toen Lippert failliet ging werd dit beeld in 1956 op Ohlsdorf opgesteld.

'*Prophet und Genius*'

Tegenover de hoofdingang staat 'Profeet en Genius', een bronzen beeld van Gerhard Marcks (1899-1981) uit 1961 en geschonken aan de stad Hamburg in 1972 als dank voor het feit, dat de stad hem de eremedaille voor Kunst en Wetenschap had toegekend. Marcks was onder andere de ontwerper van het monument voor de bombardementsslachtoffers.

Het beeld werd op 8 november 1972 onthuld door senator Reinhard Philipp. Het is geen grafbeeld, maar een symbolische beeld, dat past op de begraafplaats: de jonge beschermengel begeleidt de oude en blinde profeet op de weg naar zijn laatste rustplaats.

Te midden van de vele klassieke engelfiguren op Ohlsdorf valt deze duidelijk mannelijke engel op.

FILMGRAVEN

Een laatste vorm van schijngraven zijn filmgraven: graven en graftekens in speelfilms. Er zijn films over begraafplaatsen, waar uiteraard echte graven zijn te zien. Er zijn horror- en spookfilms, waarin levende lijken, skeletten, spoken, zombies, vampiers e.d. figureren, die zich afspelen op namaak begraafplaatsen. Maar ook op echte begraafplaatsen zijn horrorfilms opgenomen. *Highgate Cemetery* in Londen was het decor in de zeventiger jaren van de 20^e eeuw van zeker drie horrorfilms: *Taste the Blood of Dracula* (1970), *Tales from the Crypt* (1972) en *From Beyond the Grave* (1974).

Londen - Highgate Cemetery: decor horrorfilms

Inspector Lewis bij het 'graf' van zijn vrouw

Ook in detectivefilms komen vaak begraafplaatsen voor, vooral in Britse detectives.

In bekende series als *Inspector Morse* en zijn opvolger *Lewis*, *A Touch of Frost*, *The Inspector Lynley Mysteries*, *Midsomer Murders* en *Dalziel and Pascoe* komt vaak, heel vaak zelfs in een aflevering een begraafplaats in beeld. Vanwege een begrafenis, vanwege een moord, omdat de hoofdpersoon bloemen neerlegt bij het graf van zijn gestorven geliefde(n) of gewoon omdat het in de sfeer past. 's Nachts hoor je er de karakteristieke roep van een uil, overdag zie je hoe romantisch de begraafplaatsjes eigenlijk zijn. Meestal zijn het de landelijke churchyards, de grazige begraafplaatsjes met hun verweerde headstones rond de kerk op het platteland, waar zich een scene afspeelt.

Maar een paar keer herkenden we duidelijk *St. Mary's Roman Catholic Cemetery* in Londen en ook de ernaast gelegen *Kensal Green Cemetery* kwam eens voorbij.

Midsomer Murders 13.4 - *The Silent Land*

Londen - St. Mary's R.C. Cemetery

Londen - Kensal Green

In Schotse series zagen we Greyfriars Kirkyard in Edinburgh en de Necropolis in Glasgow. In Wales waren ze tijdens ons bezoek aan Cathays Cemetery in Cardiff bezig met filmopnames; voor de serie *Dr. Who?* Veel (echte) begraafplaatsen hebben een filmgraf, dat gebruikt kan worden voor filmopnames, zoals op begraafplaats Zorgvlied in Amsterdam. Op het oude katholieke deel van begraafplaats Kleverlaan is het grafteken op onderstaande foto gebruikt in de film 'Kees de jongen' naar het boek van Theo Thijssen. Bij de filmopnames werd de tekst in piepschuim op het grafteken geplaatst.

Glasgow - Necropolis

Cardiff - Cathays Cemetery: filmploeg

Haarlem: filmgraf